821.163.3-31.09
прегледен труд

ЖИВОТ – ЛИТЕРАТУРА – ИДЕНТИТЕТ: ПРОЕКЦИЈА НА СОСТОЈБИ

д-р Веле Смилевски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
Институт за македонска литература

клучни зборови: живот, литература, идентитет, роман, Петре М. Андреевски
key words: life, literature, identity, novel, Petre M. Andreevski

Во своите романи Петре М. Андреевски ни доближува и осветлува состојби од егзистенцијата на македонскиот човек во два сосема различни периода: од времето на Првата светска војна („Пиреј“) и од преломните години непосредно по ослободувањето, за кои многуречита е ознаката *колектив* („Скакулци“). Не случајно овие проекции ги нарекуваме проекции на состојби, бидејќи станува збор за дела во кои авторот со инвенција и знаење, со талент и чувство за проникнување во комплексната проблематика од општата, колективна, историски објективна слика, до најситните детали на животот, до скриените дамари на единката, до она што во неа е најелементарно, низ суверена творечка тансмисија обликува романескни платна со извонредно богатство што проличува во трајно литературно сведоштво за егзистенцијалните состојби на нашиот човек, за неговиот „од по маките“ во пеколното време на неговата тотална обесправеност, потиснатост, непризнаеност („Пиреј“), и за времето на зашеметувачкиот пресврт, во годините на полна социјална, политичка и економска оствареност кои, меѓутоа, го бараа и товарот и данокот на наглите промени и непредвидливите последици („Скакулци“). Андреевски очигледно своите дела ги фундира на две историски означени точки од кои ќе може да ја фрли својата творечка сонда во милјето на обичниот живот, во животот на обичниот човек и преку тој и таков живот да ги осветли тие точки, меѓу другото и со својата богата творечка имагинација во оживувањето на драматичните настани и актерите во нив.

Од особено значење за „Пиреј“ е неговиот изострен оптикум врз судбината на еден народ, во одредено време, на одреден простор. За да го постигне нужниот степен на автентичност, во „барањето на што поубедлива документираност при интерпретацијата на личните и на општите судбини, фатени од виорот на Балканските војни и на Првата светска војна“, Андреевски, како што се соопштува во кратката белешка кон романот ги користел кажувањата на десетина преживеани учесници од Македонија како и „воениот дневник“ на

учителот Милорад Марковиќ „којшто во еден поголем дел е воден на боиштата во Македонија. Сево ова упатува на историската основа на „Пиреј“, врз која низ творечката трансформација се реконструираат вистинските настани за кои може да се зборува со конкретни, проучени и потврдени факти. Тие настани Андреевски ни ги доближува преку доживувањата на луѓето што се затекнале во нив како сведоци и учесници. Токму тоа придонесува од романот да дише, со сета своја автентичност и сугестивност, вистинскиот живот. Меѓутоа, колку што „Пиреј“ е роман за минатото на македонскиот народ со регионални одредници, толку е тоа роман со длабоки и универзални пораки за истрајноста на човекот пред силите што сакаат да го искоренат. Ова дело, на најубав начин ги потврдува зборовите на Ѓерѓ Лукач дека „односот на писателот ... кон историската стварност принципиелно не може да се разликува од неговиот однос кон стварноста воопшто“. Од аспектот на ваквото становиште, минатото во „Пиреј“ е само простор на кој ќе се разгрне стварносната димензија на романот со акцент на универзалниот проблем - испитот на човечкото во јазлите на кризните состојби во кои човекот е доведен на работ на своето постоење.

Историското во романите на Андреевски би можеле да речеме дека е појдовна точка. Авторот немал намера да создаде дело од редот на т.н. историски роман. Дури и историското како појдовна точка има пошироко значење бидејќи прашањата што ги поттикнуваат овие дела се неизбежно врзани со нашата современост и тие се составки на комплексната опстојба на еден со векови поробуван народ, чии историски трауми предизвикуваат низа референции како во општата општествено-политичка, економска, културна и социјална слика на современоста, така и во свеста на современикот. Во оваа смисла Андреевски, во едно интервју со авторот на овој текст, е мошне децидиден кога вели: „Јас мислам дека сегашноста е само едно продолжено ехо на минатото... Зашто секој миг, секој изговорен збор, секој завршен чекор е веќе минато. Нашата сегашност е во минатото уште пред сегашноста да стане минато. Тоа е врската меѓу нас, и нашето препознавање преку таа врска е многу полесно и повпечатливо. Литературата е само еден вид воспоставување на таа врска.“ Ваквото становиште, Андреевски го збогатува и со сознанието дека „трагедијата на еден народ не може да му биде туѓа на писателот којшто произлегол од тој народ, независно колку е таа временски оддалечена“ и со констатацијата дека „минатото време не останува издвоено само со неговите жртви. Тоа секогаш ја има моќта да потсетува и за времето што треба да го живееме, односно како да го живееме“. Поврзувајќи ја ваквата размисла за „Пиреј“, авторот во спомнатото интервју вели: „Што се однесува до времето во „Пиреј“, сметам дека тоа минато не е толку оддалечено од нас за да му се враќаме од некоја голема дистанца. Дури сметам дека таа дистанца ја прават голема исклучиво големите промени во животот на нашиот човек што се случија од времето на тие војни до денес. Тие промени беа уште повеќе забрзани и нагласени по Втората светска војна, односно по Народноослободителната војна на нашите народи. Ова подразбира дека дистанцата меѓу моето физичко време и времето што го зафаќа оваа проза беше голема, само од аспектот на тие релеванти. Оттаму требаше да се преиспита начинот на живеење и мислење на луѓето од тоа време: нивниот социјален статус, нивните семејни, верски и обичајни односи. И сето тоа да се соопшти со нивниот јазик што е неотуѓива вредност на тие односи“.

Без сомнение е дека ставот за в р а ќ а њ е т о кон времето за кое се зборува во делото, што упатува на извесна релативизација на ваквата одредница, односно ставот по однос на прашањето за дистанцата на авторот од времето што го оживува во своето дело, и доживувањето на тоа време како *свое време,* во целост може да се однесува и на вака проблематизираните нешта во врска со „Скакулци“. Во овој роман дистанцата со времето за кое се пишува е помала, но и овдека таа се чувствува од аспектот на големите промени што ги донесе времето, во случајов, од започнувањето на процесот на колективизацијата и напуштањето на тие и такви форми на социјалистичкиот развиток па сè до денес. Тие *релеванти,* како што ги нарекува Андреевски, од глобалните општествени движења, се во неразделна врска со самите луѓе како носители, учесници или противници на еден за нив нов, неизвесен процес. Оттука, врз фонот на таквиот нов општествен процес го препознаваме народот во една нова светлина и, конкретно, единката во нова улога условена од новите односи во тој процес. Укажувајќи на овој факт сакаме да потсетиме дека и при создавањето на „Скакулци“ авторот нужно се нашол пред потребата да го *преиспита* начинот на живеење и мислење на луѓето од тоа време и тоа да го соопшти со *нивниот јазик.*

Придржувајќи се на ваквиот императив, Петре Андреевски во своите романи ни ги доближува луѓето и нивниот живот во јасно означени просторно-временски координати. Тоа се луѓе со свој менталитет, со свој начин на живот, со свои сфаќања и постапки и со свест за својата национално-политичка и социјална состојба, се разбира различно изградена, обликувана и, секако, различно експонирана во различните услови што ги диктираат различните временски доба зафатени во двете дела.

„Нам, на селаните, среќата ни е променлива, а несреќата постојана“, се зборовите на Лазор Ночески во „Пиреј“ кои лапидарно го изнесуваат социјалниот статус на македонскиот селанец. Инаку, по прашањето за националниот статус на Македонецот на почетокот на Првата светска војна добиваме мошне одредена слика преку видувањето и коментарот на Јон:

„Кога ја скашкаа во Сараево едни нè носат на австриска граница, други - на Едрење.

Некој рече:

- А може и Едрење да е македонско, оти Македонија е голема, вели, Македонија е до Индија, ej, а не до некое Едрење, што мислиш! Македонија е до Александрија со морето и со сите други морињa. А може и до Америка. Кај што е Мирче, таму е и Македонија.

- Не говори у стројy!

Не ти даваат ни да прашаш за нешто, ни да кажеш. Ако прашаш треба и да кажеш, а ако кажеш сите те пцујат. Едните „Бем ти мајку, бугарашку“, другите: „Мамката твоја србоманска“. Сите туѓа мајка ти пцујат. Никој не ти дава друго место, друго за да бидеш. Никој не те остава. Ни овој, ни оној, ни па земјата твоја. Оти и во неа треба да се криеш. Се чудам тогаш јас, се чудиме тогаш сите: што ќе стане сега со нас. Ќе се разневиди племето наше, ќе се угасне, ќе се сотре”.

Оваа и ваква свест е свест на еден македонски селанец кој непризнавањето на својот идентитет го искажува со прост, но автентичен и содржаен јазик: „Сите туѓа мајка ти пцујат“. Во свеста на Јон е присутно сознанието за разнебитувањето на неговиот народ („Ќе се разневиди племето наше, ќе се

угасне, ќе се сотре“), та оттука неговата жестокост во дијалогот со војводата по однос на ова прашање:... Народ ли сме, бре или пашита, а? Па и тоа да бевме, пак ќе знаевме чиј сме, ќе си го знаевме стопанот...“ Во врска со оваа констатација ќе потсетиме на наоѓањето на Атанас Вангелов дека јунаците од „Пиреј“ „се определуваат за с л и к о в и т о п р и к а ж у в а њ е кое претставува точна претстава за нештата но, истовремено, ја ублажува категоричноста на судот“. Притоа Вангелов како пример ги наведува зборовите на Јон кој „врз основа на личното искуство, почнува да стекнува јасна претстава за сво-јата национално-политичка припадност како и за политичката состојба на балканските земји во тоа време“:

„Се разбираме некако со Витомира. И еба го, не ќе се разбереме! Оти да не се разбереме? Тукуречи исти зборови зборуваме. Само тие ги вртат наонаму, а ние наваму зборовите. А некогаш, во старо време, сите сме биле едно исто гомно, иста лепешка. Ама поминала некоја кола и со колцата ја пресекла лепешката надве, па поминала друга кола и пак ја пресекла лепешката. И така, врвеле коли и ја испресекле лепешката и ние од една лепешка сме станале многу лепешки, многу гомна... Сите ги видов овдека и сите исто смрдиме“.

Ваквата свест произлезена од личното искуство секако е резулатат и на општата конфузија на немирното време која врз судбината на Македонецот остава посебен печат. Таа конфузија ќе доведе Јон Мегленоски, како српски војник Мегленовиќ, да го зароби својот брат Мирче од бугарскиот табор.

Една наизглед безначајна, хумористички дозирана епизода со капетанот Мирковиќ, за која раскажува Јон, заслужува посебно внимание:

„Србинчињата играа ситни ора. Ќе се фатат за појас, под мишките и само ќе претаат со нозете. Ќе ги прекрстуваат и ќе претаат, ко кокошки во плева. Мене ми беше смешно тоа и еднаш капетанот Мирковиќ ме фати на смеење.

- Јели ти Јоване, што се смееш, ми вели Мирковиќ.

- Не се смеам, велам јас, туку се радувам.

- Дедер ти заиграј од оних ваших, вели, од оних наших јужносрбијанских, ми вели.

- Сега не знам од кои сакате, господин капетане, му велам. Дали наши или ваши, му велам.

Од ваших, ми вели капетан Мирковиќ. Јужносрбијански, ми вели, ми ја обелува.

Оф, дебам мајче, си мислам, веќе сум станал Србин, сум напреднал. А може и да сум станал. Толку време помина откако сум српски војник, си мислам, и сигурно сум станал...“

Во овој исказ се содржи, без сомнение, генезата на п р е к р ш у в а њ е т о на Јон, кој по враќањето од фронтот во селото ќе биде најблизок соработник на српските џандари. Но колку тоа прекршување е само формално, сведочат одредени монолошки секвенции, на пример при менувањето на презимињата на „иќ“, како и воопшто во целокупната состојба во селото. Во прилог на ваквата констатација е сознанието на Јон, при крајот на својот живот, изнесено преку зборовите на Велика: „Доцна е за други пријатели, вели Јон, било речено, вели, непријателите да ми бидат пријатели“, што е во целосна согласност со констатацијата на еден од неговите соселани во завршницата на делото при подбивното обраќање кон Јона: „Многу си плитко

посаден, вели Мисајле ковачот, затоа сѐ ти се ниша. На стрмно си посаден, вели Мисајле“.

За свеста на колективот во прашањето на политичко-националниот статус на Македонецот не може поодредено да се говори, или може да се говори од аспектот на единката, бидејќи, како што рековме, колективната судбина во ова дело е предадена преку судбината на единката. Но сепак, реакцијата на селаните кон Јон, кои ќе го сфатат и прифатат, иако предавник и *продадена душа,* како и фрлената бомба во џандармеријата, се знаци на една колективна свест, па и акција, што повеќе по сила на приликите се разминува со свеста и акцијата на Јон.

За разлика од „Пирej“, во „Скакулци“ свеста на колективот е многу поизразито нагласена за сметка на свеста на единката. За еден добар дел од настаните во ова дело се зборува во трето лице множина при што единката се изгубува во масата. Во тоа *време на големи промени* организираноста на колективот е основен услов, па самата ознака к о л е к т и в е доволно речита во оваа смисла. Свеста на колективот е унифицирана и предадена преку паролата. Исказите на членовите на колективот се во духот на паролите и од нивната „инвенција“ и „знаење“ зависи колку паролата ќе биде збогатена со личното што мора да се однесува и да го изразува колективното. При пуштањето на централата с а м о с т о ј н и о т м и с л и т е л Јоаким Доксимов на ваков начин, при обраќањето кон селаните, им дава свој печат на паролите: „... од денеска сонцето веќе не е на небото, сонцето ќе биде во нашите куќи. Умре назадната ноќ, ќе умрат и сите ненародни елементи...“

Како и во „Пирej“ и во „Скакулци“ ги среќаваме квалификативите *предавник* и *продадена душа.* Овие квалификативи ќе бидат запишани во списокот за трудови дневници на Серезе „Исправен поглед“ од Иштица, покрај името на Јоаким Доксимов. Општествено-политичкиот статус е јасно одреден и сѐ што излегува од општиот тек на процесот што тој го иницира се подразбира под одредниците „ненароден елемент“ и „контрареволуција“. „Новото секогаш и секаде победува“, велат како од една уста луѓето, „во комунизмот и смртта ќе биде минато, а болеста само непозната лузна во развитокот на човештвото“. Во ваквиот занес, предаден со изразита доза на ирониja, што извира од контекстот на исказите и реалноста, колективот ја носи свеста за својата слобода и за својата свртеност кон иднината, кон комунизмот, како кон сон во кој ќе се остварат сите желби и настојувања. Таквата расположба и уверување „влегува“ и во сонот на Вратика Чавкаровска: „По нив идат учителите и рецитираат песни во кои нема „бегање од стварноста“. Сите, со исправени чела, J одат во пресрет на иднината“.

Во контекстот на прашањето за свеста на колективот и свеста на единката, во мошне прочистен вид се согледува антагонизмот меѓу *позитивното* и *негативното* и природата на овие одредници со аргументи од конкретни примери - конкретни ликови. Еден од таквите, во оваа смисла повеќеслојни ликови, е Јон од романот „Пирej“. За селаните Јон израснува во негативен јунак. Покрај она што би можеле да го наречеме порок на еден човек (предаденост на алкохолот, несреден семеен живот) неговиот профил на негативец добива многу поширок и суштински димензии. Во очите на селаните тој е предавник! Авторот вешто ја нагласува негативната димензија на Јон (од гледна точка на селаните), како што во исто време не ја запоставува вистината по ова прашање од гледна точка на Велика. Од структурална гледна точка

тоа е мошне битно за романот, бидејќи на таков начин читателот го знае, преку Јон и Велика, она што народот не го знае за Јон. Тоа на читателот му овозможува дистанца, со елементи да формира одреден *објективен* суд за настаните.

Јон е бескруполозен кон својата жена, но кај него видливи се причините за таквото поведение. Смртта на децата за него е постојано отворена рана и оттука толку силниот емотивен набој и при најсуровите деструктивни постапки (од кулминативната точка на садизмот на едно место се преминува во плач и барање прошка). Вака конципираниот и остварен „негативен јунак“ има свој ефект во комплексот психолошки и социјални состојби во кои егзистира Јон кој, како и другите, на својот грб ја чувствува тежината на пеколното време (колективната трагедија) и на неизлечените рани нанесени со смртта на петте деца (личната и семејна трагедија). Тој ефект е видлив во психолошката и во социјалната уверливост на Јон како лик остварен врз фонот на општата психолошка и социјална состојба.

Во контекстот на ваквото видување се поставува прашањето: можеме ли Јон да го окарактеризираме како *привидно негативен јунак,* со оглед на неговата генеалогија од стаменит и со човечност исполнет човек до алкохоличар, напасник, садист, предавник на своите соселани? И, колку трагедијата што ја доживува го потиснала човечкото во него? При разгледувањето на ова прашање ќе потсетиме на фактот дека пандан на негативниот јунак во делото е жртвата. Имаме во случајов, условно земено, негативен јунак (Јон) и лик-жртва (Велика со својата ропска потчинетост на својот маж што, меѓутоа, може да се толкува како потчинетост според една патријархална традиција со јасно означени норми на поведение). Сепак, феноменот на Јон е во тоа што и тој самиот е жртва. Оттука условно можеме да речеме дека имаме лик-жртва (Јон) како пандан на колективниот негативец (пеколното, немирно воено време). Се разбира дека за вака поставените нешта можеме да зборуваме во врска со настаните по враќањето на Јон од фронтот, до неговата смрт. Од оној момент кога Велика му соопштува за смртта на децата и раскажува:

„И остана така подзинат. Нешто наеднаш го жегна, го прободе и го одзеде. Му ги одзеде и рацете и нозете, го улогави.

И човекот, часот, побеле во косата. Некој укруп му застана во градите, укруп и мене ми застана за него. Господе, како можеше толку наеднаш да оветви Јон во лицето. Побеле, ко да наврна снег, ко да му падна синьак на косата. Така дури стоеше пред мене. И после и очите му пропаднаа, му ги снема. И нозете му се истенчија, му се затресоа и го испуштија човекот одозгора. На земја го испуштија неговите нозе. Јона, човекот мој“.

Тоа е точката од која почнува паѓањето на Јон и преплетувањето на двете компоненти: на ликот-негативец и ликот-жртва. Очигледно е дека компонентата лик-негативец е истакната во однос на компонентата лик-жртва. Колку акцентирањето на едната за сметка на другата компонента, како резултат на структуралната решеност на делото може негативно да се одрази на автентичноста на раскажувањето и на сликањето на стварноста? Според Никола Милошевиќ „писателот не се изложува на опасноста посериозно да ги изневери своите претензии за животната уверливост и кога, паралелно со истакнувањето на еден негативен литературен јунак, структурално го омаловажува ликот на жртвата“. За конкретниов случај таквата опасност е уште помала со оглед на тоа што се работи за ист лик. Односот во оваа смисла е однос

според принципот на сврзани садови, така што во никој случај не може да стане збор за никаква диспропорција. Во овој контекст би требало да се има предвид фактот дека компонентата лик-жртва се компонира со условната, во извесна мера привидна компонента лик-негативец. Колку границите меѓу едната и другата компонента се *недефинирани,* привидни или условни, толку ликот е поуверлив, комплексно остварен, психолошки изнијансиран.

Литература:

Петре М. Андреевски: „Пирej", Скопје 1980.
Петре М. Андреевски: „Скакулци", Скопје 1984.
Никола Милошевиќ: „Негативни јунак", кн. „Модерна теорија романа", Београд 1979.
Атанас Вангелов: „Првата светска војна и македонското прашање", Поговор кон „Пирej", Скопје 1980.
Веле Смилевски: „Литературни студии – Блаже Конески, Петре М. Андреевски, Горан Стефановски", Скопје 2000.

LIFE – LITERATURE - IDENTITY: A PROJECTION OF CONDITIONS

Vele Smilevski

Summary

In the development of the complexity life – literature – identity, as an examples for analysis are taken the novels “Pirey” and “Grasshoppers” by Petre M. Andreevski. In these two works the author focuses at the conditions of the Macedonian people in two different periods: the time of the First World war (“Pirey”), and of the vicissitude years right after the Second World war, the period that here was known under the term *collectivisation* (“Grasshoppers”). Petre M. Andreevski funds his works on two historic points that he uses as a narrative lenses to tell the story of the existence of the ordinary people that merges the everyday life and the tragic events, thus representing the collective and individual human’s identity.